

KOPÁCSRÓL MENYECSKÉT...

Lábadi Károly: *Abogy rakod tüzed*. Drávaszögi proverbiumok. Eszék, 1986

Kopácsról menyecskét, Kácsföldről marhát ne végy! — hirdeti a kemény tanulságot Lábadi Károly gyűjteményének egyik szólása. A baranyai ember, szerencsére, nem veszi halálosan komolyan ezt a tanácsot, mert ugyan a *proverbiumról*, a címoldalon is szerepelő, a műfajt jól összefoglaló megnevezésről azt sem tudja, hogy eszik-e vagy isszák, viszont jól ismeri a nősilés és a vásárlás dolgát furcsán párosító képes kifejezést, azt is tudja, hogy bizony ezzel a várdaróciak csúfolódnak, nem kímélve sem a kopácsiakat, sem a kácsföldieket (Jagotnjak), noha amint a gyakori nősilések is bizonyítják, ők sem veszik egészen szó szerint.

Nem is egy, hanem több száz van az ilyenekből, a bellyei, laskói, karancsi, hercegszőlősi, de akár a vörösmarti ember számára is a hazai táj színeit idéző régi ismerősök, idegenben is a haza hívó hangszó kondulásai. Nekünk viszont, más tájakhoz kötődő olvasóknak inycsiklandó, ízes újdonságok, tartalmi-szerkezeti képletük jól ismert, általános, de adott formájuk mégis egy kis táj és közösség egyszeri élményével, viszonyaival telítődött. Vannak itt más falucsúfolók, mint a *Darócról még macskát sem jó venni; Kopácsról palántát, Daróvról menyecskét, Terfliből* (Eszék külvárosa) *tehenet ne vegyél*, amelyek a Dunán inneniek sem kímélik: *Minden van a bezdáni lakodalomban, még leves is*, vannak a baranyai lelkületet megfogalmazók, mint a *Baranyai bicskás, bácskai talicskás* (a gyűjtő értelmezése szerint a baranyaiak könnyebben rántanak vizzály esetén bicskát, mint a békésebb természetű bácskaiak); vannak a régi szegénységre — *Mosolyog, mint az árpacipó* —, valaha élt, vagy most is élő személyekre emlékező hasonlatok: *Meglegyintelek, mint Camai a kotyost* (a tájszójegyzékből derül ki, hogy kotlóst jelent). Sorolhatnánk még a csak Drávaszögben megtermő nyelvi fűszerszámokat: *Ordít, mint a bázsánbika; Megúsztá, mint karancsi ember a ködöt, Mikor Csúzán vásár lesz* (azaz soha), *Fölugrott, mint a Bence Fecskéje* stb. Olyanokat, amelyek a gyér vagy hozzáférhetetlen előzményeken (Császár Lajos, Berze Nagy János, Demjén Kálmán, Kato-na Imre, Penavin Olga és mások gyűjtései) kívül itt, egy helyen viszont csak itt találunk.

Lábadi ennél többre is vállalkozott: a proverbiumokat használó, tremető közösség múltjába, jelenébe is bepillantott, a használat körülményeinek, a műfaji ismérvek összefoglalására is kísérletet tett.

A könyv legértékesebb, maga lábán is megálló része az adattár, amelynek 11 000-nyi adatból rostálódott ki anyaga (3000 proverbium került

bele). Az ötévi munka zárt területi szerveződése a néprajzilag, nyelv-járásiilag is jól behatárolható Drávaszögre szűkülő vizsgálati fókusz eléggé hagyománytalan a szakirodalomban, noha célként már az országos gyűjtemények koncepciója előtt kitűzte *Szarvas Gábor*, és kísérletezett vele *Margalits Ede Bácskai közmondások és szólások* c. gyűjteményében, amelynek ismerete Lábadi összehasonlító vizsgálataihoz is nagyon elkelt volna, szomszédos területről lévén szó. Ha később ugyanő, majd O. Nagy Gábor is ezt a területileg kiteljesedő, a szólásanyagot lokalizálva (is) gyűjtő módszert választotta volna, s jelenleg is Bálint Sándor, vagy a jelen kötet útján járnánk, lehetne valami fogalmunk a proverbium-anyag eredeti és ráretegződött állományáról, a valóban használt rétegeiről, gyakoriságukról.

Nagyobb baj az, hogy a területi igényű szólásgyűjtésnek nincsenek *hatásos módszerei*, még *kevésbé szelekciós elvei*. Szólásokat nagyon nehéz gyűjteni — panaszolja gyűjtőnk is —, ha környezetünk agyonismételt, néhány tucatnyi közhelyrétege alá akarunk hatolni (Ki korán kel, aranyat lel; Néma gyerekek az anyja sem érti a szavát stb). Adatközlőnk, akik a megfelelő beszédhelyzetben a szebbnél-szebb proverbiumok tömegét használják, e kiváltó, indukáló körülmények nélkül bénult nyelvel hallgatnak. Ezek az alkotások ugyanis nem tudnak a többi folklóralkotásokhoz hasonlóan önállóan, állományszerűen az emlékezetben elraktározódni.

Mit tesz tehát a gyűjtő — Lábadi is? Megpróbálja a felidézhető körülményeket rendszerré szervezni, mondjuk úgy, hálóként kifeszíteni. Rá-kérdez a korábbi gyűjtések, a tanulók előgyűjtései alapján, hogy ismerik-e ezt vagy azt a szólást, közmondást, ismernek-e hasonlókat. Felidézheti a jellegzetes motívumokat (kutyával, lóval, testrészekkel, vízzel stb. kapcsolatos szólásokat). Aztán várja a jó szerencsét... hacsak egy falu, vidék anyagát nem ismeri az adatközlőkéhez hasonló szinten.

Van más út is, ha a kérdezés, feltárás módszerével a szólások, közmondások lényegéhez, belső összefüggéseikhez tudunk férközni. A kulcs, amihez könyvünk csak helyenként, ráérzéssel tudott eljutni, maga a közlés, a kommunikáció. Az elhangzás körülményeire, szerzőnknek igaz van, nem lehet vární, viszont a közösségünk által ismert és „*kitüntett*” *proverbiális beszédhelyzeteket* számba lehet és kell vennünk, rendszereznünk és jellemeznünk. Az „édes”, az „ujjong”, a „szeszélyes” szó-lásszinonímáinál jóval hatékonyabb, ha a megszólítás, a szitkozódás, átkozódás, a válasz megtagadásának (pap se prédikál kétszer), a figyelmeztetés, a „megszólás” proverbiális alakjai iránt érdeklődünk).

Az *Ahogy rakod tüzed* gyűjtésének teljességéhez a válogatás következtében nem tudunk hozzászólni, főleg, mert a kiszűrés kritériumairól szó sem esik: a nyelvi tabu, az érdekesség volt az irányadó? Nem tudjuk, miért nem került be pl. a *Bejárta Tolnát Baranyát* (Trónyát, Bara-

nyát) igen elterjedt szólás. Nem ismerik, nem volt érdekes vagy nem eléggé gyakori? De hiszen a gyűjteménynek rengeteg adata fordul elő egyetlenségyszer (a gyakorisági mutató szerint) a gyűjtés során.

A gyakoriság, az aktív vagy passzív (ráismeréses) ismeret sarkallatos kérdése a proverbiumok közlésbeli életének. Másként ez úgy vethető fel, hogy minek van igazán helye egy területi gyűjteményben. Nem vitás, hogy a nyelvterület egészében elterjedt szólásanyag helyi ismerete (vagy ismeretlensége) is nagyon érdekes szempont, de csak azután, ha a gyűjteményembe minden *belső keletkezésű* alakulatot besoroltam, s az olyanokat is, amelyek *valamilyen elemükben (szóanyagukban, vagy szerkezetükben) eltérnek*, variánsként jelentkeznek az O. Nagy-féle gyűjteményhez, vagy a szomszédos területekhez képest.

Másrészt az sem mellékes, kiket tekintünk a proverbiumok eredeti használó és hagyományozó rétegének. Mert ha a főleg szóbeliségben manifesztálódó hagyományos népi, paraszti életet, akkor egy kis gyűjteményben „kakuktktojásként” fészkelődnek be olyanok, mint a *Bátraké a szerencse; Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk; Amíg szerencsés vagy, sok barátod akad, de ha az életed ege beborul, magadra maradsz*, amelyeket latin órákon fűjtünk (Donec eris felix, numerabis multos amicos...), vagy a *Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel!* Tanulságos lenne kinyomozni azt is, hogy valóban közmondássá vált-e az *Akit szeretünk, nem feledünk*, amely Reviczky Gyula ismert sora.

Ilyen szempontból már szívesebben láttuk Lábadi gyűjteményében az összetett szóvá tömörült alakokat, mint a *békaország* (Kopács megnevezése), *lepaszót, csigavér, felpaprikáz*, amelyek csak voltak szólások, máig eltűnt a *különformáltságuk*, ami a proverbium fontos ismérve, de nem *előzményei* az igazi proverbiumoknak, ahogyan szerzőnk is tartja, hanem *kései derivátumai*.

Érdekesek a szerbhorvát hatást tükröző — *Korán kelő két szerencsét nyer* — és a némileg torzult alakú proverbiumok is: *Ne ugrálj, apád nem cukrász* (a rím mutatja, hogy *mit ugrász?* volt az igazi forma), Otthagytá, mint a *Szent Péter* az olájokat (Szent Pál helyett).

Egy másik csoport azért érdemel figyelmet, mert gyűjtőjük valóban közlési helyzetben figyelte meg őket, de az alkalmi elemeket nem sikerült leválasztania az állandósult részről. Az Amit mondasz, az *olaj a tűzre*; Ne csak ott söpörj, *ahol a papok táncolnak*; Megy, *mint a vöcsök*; Menj félre, *nem volt üveges az apád!* képződményekben csak a kiemelt rész az igazi proverbium, a többi változó (*Ott mosta meg*, ahol a papok táncolnak). Másokon egy kis művi beavatkozást érzünk. Az *Olyan, mint az álomszuszék*; *Magas, mint az égimeszelő* szerintünk csak minősítő-azonosító szerkezetben élnek: Te *álomszuszék*, Ott jön egy *égimeszelő*.

A könyv előszava, műfaji áttekintése, szerelése igyekezetről, utána-

nézésről tanúskodik, de a szakterület kidolgozatlanságáról is, s ez különösen a szemiotikai motívumokra, kiemelt vezérszavakra vonatkozik.

Az *Ahogy rakod tüzed* a műfaj „fehér foltjaival” együtt is jó gyűjtemény, értékes vállalkozás.

PAPP György

BEFELÉ NYÍLO TÁJ

Tózsér Árpád: *Körök*. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1985

Tózsér Árpádot a csehszlovákiai magyar irodalomtörténet egyértelműen az ún. második nemzedékhez (Cselényi László, Zs. Nagy Lajos) sorolja, s e nemzedék fellépését a *Fiatal szlovákiai magyar költők* antológiája megjelenésének évére, 1958-ra teszi. Mégsem tartjuk célszerűnek Tózsér munkásságát e nemzedék függvényében vizsgálni, mert Tózsért jószerével csak a hagyományokkal történő szakítás gesztusa rokonítja az előbb említettekkel, de egész habitusa, szellemi-erkölcsi elkötelezettsége, világlátása, szemléleti egyöntetősége elkülöníti minden őt megelőző és követő nemzedéktől. Így történhetett meg, hogy az általa összeállított *Egyszemű éjszaka* (1970) lírai antológia legradikálisabb szerzői többségénél szinte szövegszerűen kimutatható a Tózsér-hatás (és fordítva), ámde a kétféle költészeti eredmény egyetlen lényeges pontban sem keresztezi egymást, ti. Tózsér eleve elhatárolja magát a deklaratíve hangoztatott avantgárd törekvésektől, pontosabban ennek egyik változatától, a „jelkultuszban” gyökerező, a „szó-szintű” költészettől, és egyetemesebb érvényű, természetibb, lényegibb, a „valóság összefüggéseit” inkább leképező versbeszéd mellett kötelezi el magát.

Legújabb verseskötetében nyomon követhetjük költői alakulástörténetét 1953-tól 1983-ig. „Válogatott versek” — jelzi az alcím. A válogatott verseket prezentáló kötetek, jellegükből következően, valamiképpen mindig túlmutatnak az alkalmiságon. Szellemi kalandra invitálják az olvasót, az egyszeri olvasatnál lényegesen többet ígérve, hisz bennük egy alkotó opusának alakulása, látványos vagy kevésbé látványos önfeladásai, öneszmélése dokumentálódik. E versek összességükben visszautalnak arra a sajátos kontextusra, amelyben fogantak, arra a kulturális közegre, amely ellenállásával vagy elasztikusságával gátolja vagy serkenti a költő kibontakozását.

A Tózsér-verseskönyvek megjelenéseinek időrendjét követve négy ciklusra tagolódik a gyűjteményes kötet: *Mogorva csillag* (az 1953 és 1963 között írt versek), *Kiáltások* (1963—1967), *Érintések* (1967—1972), *Adalékok a Nyolcadik színhez* (1972—1982). A cikluscímek javarészt utalnak az eddig megjelent kötetekre. A könnyebb áttekinthetőség céljából a kötetek megjelenésének sorrendjéhez igazodva tárgyaljuk a verseket.